

Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek.

LANDBOUWCOÖPERATIE

IN

NEDERLAND

DOOR

MR. E. M. MEIJERS.

AMSTERDAM — JOHANNES MÜLLER — 1907.

A. De coöperatieve zuivelfabrieken.

Tot diep in de 19de eeuw was in *Nederland* slechts de zuivelbereiding op de boerderij bekend. Eerst na 1875 begon de fabriekmatige zuivelbereiding ook in ons land de aandacht te trekken.

In 1878 benoemde de Friesche Maatschappij van Landbouw een commissie van drie leden om in *Denemarken* en *Zweden* de boterbereiding zoomede de inrichting van de boerderijen na te gaan. Het door die commissie uitgebrachte rapport was ten opzichte van de fabriekmatige zuivelbereiding tamelijk ongunstig. ¹⁾ In weerwil van deze weinig aanmoedigende conclusie zou spoedig blijken dat ook in ons land de fabriekmatige zuivelbereiding een groote toekomst had.

In 1879 werd door den heer J. RINKES BORGER te *Leiden* de eerste roomboterfabriek opgericht, spoedig gevolgd door de fabriek Freia te *Veenwouden* in *Friesland*, een stichting van den heer M. BOKMA DE BOER. *Bolsum*, *Oosterlittens*, *IJsbrechtum*, *Oudega* en *Snikzwaag* volgden eenige jaren later.

Haar groote vlucht heeft de fabriekmatige bereiding echter eerst genomen toen de coöperatie haar intrede had gedaan.

In 1886 werd de eerste coöperatieve zuivelfabriek in ons land te *Warga (Fr.)* opgericht. Hoe pessimistisch sommigen ten aanzien van deze nieuwigheid gestemd waren, blijkt het best uit de door den heer KUPERUS weergegeven meening van velen „die voorspelden, dat de veehouderij en de zuivelbereiding te gronde zouden gaan; ja! de fabriek zou het armhuis worden voor den boer”. ²⁾

Geen twee jaar later waren er reeds 14 coöperatieve zuivelfabrieken in ons land waarvan 10 in *Friesland*, 1 in *Groningen*, 1 in *Drente*, 1 in *Gelderland* en 1 in *Zeeland*. ³⁾

Sinds dien is het aantal coöperatieve zuivelfabrieken en haar omzet voortdurend gestegen. De volgende tabellen geven daarvan een overzicht:

¹⁾ Zie de Handelingen en Berichten der Maatschappij, Tweede Serie, XIe Jaargang, blz. 69, 192.

²⁾ T. KUPERUS, De ontwikkeling der Bonden van Coöp. Zuivelfabrieken en hun toekomst. Propaganda-geschrift v. d. F. N. Z. N°. 3, blz. 2.

³⁾ Dezelfde t. a. p.

Jaar	Aant. coöp. zuivelfabr.	Ledental.	Aantal ver- werkte K.G. melk
1893	74	3 396	84 600 000 K. G.
1898	507	25 332	418 000 000 „
1906	831	—	—

Alleen op de boterfabricage en de boterfabrieken hebben de volgende cijfers betrekking.

Coöperatieve boterfabrieken in 1895, 1898, 1900, 1903 en 1906. ¹⁾

Provinciën.	1895.		1898.		1900.		1903.		1906.	
	Stoomkracht.	Handkracht.	Stoomkracht.	Handkracht.	Stoomkracht.	Handkracht.	Stoomkracht.	Handkracht.	Stoomkracht.	Handkracht.
<i>Groningen</i>	9	4	18	6	22	14	33	12	30	11
<i>Friesland</i>	34	1	56	10	65	11	76	7	83	8
<i>Drenthe</i>	11	14	22	43	28	44	38	50	45	42
<i>Overijssel</i>	7	—	13	11	15	17	19	20	31	14
<i>Gelderland</i>	6	13	18	28	26	25	29	28	44	26
<i>Utrecht</i>	—	—	1	1	3	—	4	—	4	—
<i>Noordholland</i>	1	—	1	4	—	4	2	3	7	3
<i>Zuidholland</i>	3	—	3	7	3	7	5	5	5	4
<i>Zeeland</i>	5	3	6	5	7	4	5	1	4	2
<i>Noordbrabant</i>	3	42	6	104	13	119	28	156	37	161
<i>Limburg</i>	1	59	1	108	2	155	8	176	14	174
<i>Nederland</i>	80	136	145	327	184	400	247	458	304	445

¹⁾ Ontleend aan het Verslag over den landbouw van 1906.

De verhouding van de coöperatieve boterfabricage tot de niet coöperatieve was in 1906 als volgt: ¹⁾

Provinciën.	Aantal Boterfabrieken.		Boterproductie in K.G.	
	Coöperatief.	Niet coöperatief.	Coöperatief.	Niet coöperatief.
<i>Groningen</i>	41	6	1 160 000	140 000
<i>Friesland</i>	91	39	9 570 000	3 840 000
<i>Drenthe</i>	87	13	3 070 000	180 000
<i>Overijssel</i>	45	38	2 301 000	1 769 000
<i>Gelderland</i>	70	31	4 110 000	1 160 000
<i>Utrecht</i>	4	11	260 000	165 000
<i>Noordholland</i>	10	36	145 000	1 195 000
<i>Zuidholland</i>	9	31	300 000	2 025 000
<i>Zeeland</i>	6	6	139 000	50 000
<i>Noordbrabant</i>	198	7	4 281 000	540 000
<i>Limburg</i>	188	8	2 857 000	117 000
Totaal	749	226	28 193 000	11 181 000

In 1906 werkte derhalve 77 % der boterfabrieken coöperatief en de productie dezer coöperatieve fabrieken bedroeg 72 % van de in *Nederland* fabriekmatig bereide boter of 47 % van alle in *Nederland* in fabrieken en op boerderijen bereide boter (1906: 60 067 000 K.G.).

Ook onder de kaasfabrieken hebben degene, die op coöperatieven grondslag werken, de overhand.

Kaasfabrieken in *Nederland* ²⁾

Provincies	op coöperatieven grondslag.	niet op coöperatie- ven grondslag.
<i>Groningen</i>	11	2
<i>Friesland</i>	69	35
<i>Overijssel</i>	3	7
<i>Gelderland</i>	1	5
<i>Utrecht</i>	—	1
<i>Noord-Holland</i>	85	26
<i>Zuid-Holland</i>	4	19
<i>Zeeland</i>	—	1
<i>Noord-Brabant</i>	2	1
	175	97

¹⁾ Cijfers door de afdeeling „Landbouw”, mij welwillend verstrekt.

²⁾ Ontleend aan Verslagen en Mededeelingen van de Directie van den Landbouw, 1906. N°. 6: Onze Nederlandsche kaas.

In 1906 werkte derhalve 63 % der kaasfabrieken op coöperatieven grondslag. Dit verhoudingsgetal is eenigszins lager dan dat der coöperatieve boterfabrieken. Aangezien ook de bereiding van kaas op de boerderij verhoudingsgewijs nog van zeer veel gewicht is (1906: 41 425 000 K.G. kaas op boerderijen en 37 465 000 K.G. kaas in fabrieken), heeft de coöperatieve kaasbereiding nog niet een even groote beteekenis als de coöperatieve boterbereiding verkregen. Toch is, als men op de hier gegeven getallen let, de coöperatieve kaasproductie reeds van zeer veel belang.

De coöperatieve fabrieken, die kaas bereiden, leggen zich bijna alle ook op de boterfabricage toe. In *Friesland* staat daarbij de boterfabricage, in *N.-Holland* de kaasfabricage op den voorgrond. In *Friesland* wordt de melk eerst ontroomd voor de boterfabricage en daarna wordt uit de ontroomde melk de kaas gemaakt, in *N.-Holland* daarentegen worden de vette en half vette kazen uit de volle of weinig ontroomde melk gemaakt; de boterbereiding beperkt zich hier in den regel tot het maken van boter uit de zogenaamde „wei”, d. i. de melk die na de kaasafscheiding overgebleven is.

Het bedrijf der coöperatieve fabrieken verschilt onderling zeer veel in techniek en grootte. Terwijl men in het Noorden van ons land bijna uitsluitend stoomzuivelfabrieken vindt (alleen in *Drenthe* vindt men nog ongeveer evenveel handkracht als stoomkracht), zijn in het Zuiden van ons land (*Noord-Brabant* en *Limburg*) de handkrachtfabrieken overheerschend. De jaarlijksche hoeveelheid der verwerkte melk overtreft aldaar op een fabriek dan ook zeer zelden de 1 000 000 K.G. In *Friesland* daarentegen, het geboorteland der zuivelcoöperatie, waren in 1906 van de 65 bij den Frieschen Bond aangesloten coöperatieve fabrieken slechts twee, die minder dan 1 000 000 K.G. melk verwerkten. Hier vindt men de grootste zuivelfabrieken van ons land, welk 6 à 7 000 000 K.G. melk verwerken, hetwelk een waarde van f 300 000.— à f 400 000.— vertegenwoordigt (maximum 9 446 000 K.G. in 1906 in de fabriek te *Giekerk*).

Het veelvuldig voorkomen van kleine fabriekjes in het Zuiden van ons land is niet uitsluitend een gevolg van het aldaar overheerschend kleinbedrijf. In den achterhoek van *Gelderland* en in *Twente* immers vindt men de kleine keuterboertjes minstens even talrijk vertegenwoordigd als in de Zuidelijke provincies, toch heeft men aldaar verschillende groote stoomzuivelfabrieken, welke in coöperatieve centra als *Win-*

terswijk, Aalten of Lonneker van 6 tot 8 000 000 K.G. melk verwerken.

De oorzaak zit veeleer daarin, dat men in het Zuiden meer dan in de Noordelijke provincies alles in zoo beperkt mogelijken kring wil afdoen; een uitgestrekte gemeente vindt men reeds een te groote eenheid; iedere buurtschap richt dan voor zich een coöperatieve fabriek op. Deze miniatuurfabriekjes worden bovendien door de leidende krachten in de provinciale boerenbonden — althans wat *N.-Brabant* betreft — niet tegengewerkt, ja veeleer in de hand gewerkt. Men vreest daar n.l. den directeur der groote fabriek, welke door zijn grootere technische kennis en zijn dagelijksche leiding der zaken de almachtige persoon in de coöperatie zou worden en de coöperatie haar democratische karakter ontnemen zou.

Zeker is het noodzakelijk in een eenigszins omvangrijke onderneming den directeur een behoorlijke mate van vrijheid in zijn handelingen te laten. Een bestuur, dat in bijna alle zaken zich wil gekend zien, werkt ten zeerste belemmerend op een goeden gang van zaken.

Vertrouwen in den directeur is een eerste eisch bij een groote coöperatieve onderneming. Men zal dit vertrouwen met gerustheid kunnen geven, indien men zich maar van een alleszins voor zijn taak berekend persoon voorziet en dezen behoorlijk salarieert. Bij vele coöperatieve fabrieken wringt hem hier echter juist de schoen. Velen beknibbelen hun directeur en verder personeel op het salaris: zij doen het liever met een tweedehandsche kracht of met een opzichter af dan met een persoon, die geheel op de hoogte van zijn vak is. Het is zelfs wel voorgekomen, dat iemand in een groote coöperatieve fabriek tot directeur benoemd is, die van de fabricage van het te fabricceeren artikel niet het minst verstand had; alleen was hij op de hoogte van het machinevak!

Het heeft mij ten zeerste getroffen, toen ik mij in *Friesland* op de hoogte stelde van de zuivelcoöperatie, dat aldaar, niettegenstaande de fabrieken de grootste van ons land zijn, wrijving tusschen bestuur en directeur geheel onbekend was. Men heeft echter aldaar de best geschoolde directeuren en men betaalt ze ook beter dan in eenige andere provincie.

De directeuren in *Friesland* beschouwen zich niet als loontrekkers in dienst eener vereeniging maar zij juist zijn de stuwende kracht in de zuivelcoöperatie. Hun namen vindt men steeds in de eerste plaats in den Frieschen Bond van Coöperatieve **Zuivelfabrieken** en in de verschillende provinciale commissies in het belang der coöperatie en der Zuivel-

industrie genoemd. Gaat een directeur van een coöperatieve fabriek naar een particuliere fabriek over — hetgeen slechts een enkele maal voorgekomen is — dan beschouwt men dit als een daad van verraad jegens de coöperatie.

Een toestand gelijk in *Friesland* vindt men niet altijd in de andere provincies terug. Van eenigen invloed is wellicht de Friesche volksaard, welke eenmaal voor een idee gewonnen, zich met alle energie daaraan geeft, maar de grootste invloed moet toch toegekend worden aan het hooge peil, waarop de Friesche directeuren staan. Ik houd dan ook de vrees, die men in het Zuiden van ons land voor invloedrijke directeuren heeft voor beslist overdreven wanneer maar ook in het Zuiden, hetzij van Regeeringswege, hetzij van particuliere zijde, voldoende zorg wordt besteed aan de opleiding van directeuren. ¹⁾

Of de handkrachtfabrieken *technisch* met de stoomzuivelfabrieken gelijk te stellen zijn, valt natuurlijk buiten de competentie van schrijver dezes; wel weet hij echter dat het oordeel van de zuivelconsulenten algemeen vóór de stoomzuivelfabricage is. Op de mijn (veiling) te *Maastricht* heeft men geruimen tijd de prijzen vergeleken, die voor de boter der handkrachtfabrieken en voor de boter der stoomzuivelfabrieken gemaakt werden en steeds bleek de laatste betere prijzen te behalen.

De rechtsvorm der coöperatieve **zuivelfabrieken** is zeer verschillend; men heeft coöperatieve vereenigingen krachtens de wet van 1876, naamlooze vennootschappen en zedelijke lichamen. ²⁾ Coöperatieve fabrieken, die geen rechtspersoonlijkheid bezitten, welke vroeger nog al veel in het Zuiden van ons land voorkwamen, zijn er slechts zeer weinigen, sinds de instelling der botercontrôle-stations, tot welke een fabriek niet kan treden zonder rechtspersoonlijkheid te bezitten.

De meeste coöperatieve fabrieken hebben zich volgens de coöperatiewet van het jaar 1876 georganiseerd. In *Friesland* waren in 1905 van de

¹⁾ Ook het feit, dat, indien men in groote getale directeuren voor stoomzuivelfabrieken moest aanstellen, men niet voldoende krachten in het Zuiden zelf zou vinden, maar wellicht Friezen zou moeten aanstellen, is misschien bij deze vrees eenigszins van invloed. Een opleidingsschool voor het Zuiden als te *Bolsward* voor het Noorden, zou dit bezwaar kunnen ondervangen.

²⁾ De hiervolgende bijzonderheden zijn grootendeels ontleend aan een rapport van den secretaris van den Algemeenen Nederlandschen Zuivelbond, den heer F. E. POSTHUMA, samengesteld voor het internationaal Zuivelcongres te *Parijs* (1905): *Les divers modes de coopération laitière en Hollande*.

89 coöperatieve fabrieken 88 ook coöperatieve vereenigingen volgens de wet, in *Drenthe* 73 van de 77, in *Overijssel* 39 van de 42, in *Gelderland* 52 van de 59.

De coöperatieve **zuivelfabrieken** als naamlooze vennootschappen georganiseerd vindt men voornamelijk in *Groningen* (1905: 44 van de 50 fabrieken). Ook in *Noord-Holland* vindt men veel naamlooze vennootschappen onder de coöperatieve vereenigingen. In andere provincies komen zij slechts sporadisch voor.

Het zedelijke lichaam is de geliefkoosde vereenigingsvorm van de twee Zuidelijke Boerenbonden. Dit heeft tengevolge gehad, dat de **zuivelfabrieken** in dit gedeelte van ons land bijna alle zich volgens de wet van 1855 hebben ingericht. Voorzoover het in 1905 na te gaan was, waren in dat jaar in *N.-Brabant* 140 fabrieken, opgericht volgens de wet van 1855, tegen 25 volgens de wet van 1876. Ook in *Limburg* zijn de overgrootste meerderheid der coöperatieve fabrieken zedelijke lichamen. ¹⁾

Ieder dezer drie rechtsvormen heeft zijn eigen voordeelen, welke hem voor een bepaalde streek tot de meest geschikte maakt.

Indien men een rijken boerenstand heeft, welke tot de oprichting van een coöperatieve zuivelfabriek besluit, dan zal het benoodigde kapitaal geheel of grootendeels door de deelhebbers worden bijeengebracht. Dit zal te minder bezwaarlijk daar zijn, waar de boer eigenaar of bekleemde mejer van het land is en zijn bedrijf dientengevolge van een grootere stabiliteit verzekerd is dan dat van een pachter. Stelt men nu voor de leden het nemen van een of meer aandeelen van een vrij aanzienlijke waarde verplichtend (in *Groningen* gewoonlijk één aandeel van f 50 voor iedere koe), dan treft men veelal een neiging aan om de vereeniging den vorm van een naamlooze vennootschap te geven; daar het kapitaal der vereeniging den crediteuren voldoende waarborg geeft, behoeft men niet de onbepaalde aansprakelijkheid, terwijl een grootte fluctuatie in het ledental in den regel wegens het hooge bedrag der aandeelen niet plaats vindt.

De vorm der coöperatieve vereeniging wordt niet alleen gekozen om de onbepaalde aansprakelijkheid in te voeren, maar ook om op de coöperatie den naam van coöperatieve vereeniging te drukken.

De zedelijke lichamen ten slotte kennen bijna alle ook wel onbepaalde

¹⁾ In *Utrecht*, *Zuid-Holland* en *Zeeland*, de voor de zuivelcoöperatie minst belangrijke provincies, vindt men te zamen niet meer dan een twintigtal coöperatieve fabrieken. Onder deze vindt men alle drie soorten van rechtspersonen vertegenwoordigd.

aansprakelijkheid der leden, doch missen den naam van coöperatieve vereenigingen. Men gebruikt hier een rechtsvorm voor verhoudingen, waarvoor hij bezwaarlijk geacht kan worden bestemd te zijn. Men heeft echter in het Zuiden, gelijk reeds opgemerkt, een groote voorliefde voor dezen rechtsvorm, omdat hij goedkoop is en geen register noodzakelijk maakt.

Als leden der vereeniging worden meestal slechts bezitters van vee toegelaten. In de provincie *Groningen* nochtans komt het bij de daar bestaande naamlooze vennootschappen veelvuldig voor, dat ook niet-bezitters van vee lid kunnen worden; ook in *Drenthe* is dit laatste regel, in de andere provincies is het hooge uitzondering. De leden, die geen vee bezitten, ontvangen uit de winst een rente over het door hen gestorte kapitaal; gewoonlijk tot een maximum van 4%.

Ook bij de coöperatieve vereenigingen, die enkel veehouders als leden toelaten, stellen de statuten herhaaldelijk het storten van een som gelds, meestal in evenredigheid met het aantal koeien, verplichtend.

Verder zijn de veehouders-leden steeds gehouden al de melk van hun gezonde koeien aan de fabriek af te leveren, kleine hoeveelheden, als b.v. voor eigen gebruik, worden hiervan uitgezonderd.

Wordt het kapitaal, benoodigd voor het bouwen der fabriek en het aanschaffen der machinerieën (voor een handkrachtfabriek *f* 1 500.— à *f* 3 500.—; voor een stoomzuivelfabriek van *f* 8 000.— tot *f* 80 000.—, al naar capaciteit en of de fabriek voor boterfabricatie alleen of voor boteren kaasbereiding beide dient) niet door de deelhebbers gestort, dan is een leening noodzakelijk. Deze leening geschiedt gewoonlijk door het uitgeven van obligaties. De leden der coöperatieve vereenigingen en zedelijke lichamen zijn met hun gansch vermogen voor de leening, gelijk voor andere schulden, aansprakelijk. Het deel van de schulden der vereeniging, waarvoor zij aansprakelijk zijn, wordt verschillend vastgesteld: in *Friesland* zijn de leden in evenredigheid van de hoeveelheid melk, die door ieder lid gedurende zijn lidmaatschap geleverd wordt, aansprakelijk; in *Limburg* veelal in dezelfde verhouding als het aantal koeien, dat ieder bezit, in *Drenthe* is het soms gebruikelijk, dat de leden onderling bij het aangaan der geldleening overeenkomen voor welk deel een ieder aansprakelijk zal zijn; in *Noord-Brabant* ten slotte vindt men gewoonlijk de zuiver hoofdelijke aansprakelijkheid der leden.

De obligatiehouders hebben meestal geen andere rechten dan uitkeering hunner rente. In *Friesland* alleen zijn hun nog enkele bijzondere bevoegdheden toegekend. Zoo kan het opnemen van gelden, het aankopen, vervreem-

den of bezwaren van onroerende goederen niet zonder hun toestemming geschieden; zoo moet een der commissarissen uit de obligatiehouders gekozen worden en hebben deze het recht de algemeene vergaderingen bij te wonen.

De afschrijvingen en het vormen van een reservefonds zijn ook bij de Friesche fabrieken het uitvoerigst geregeld.

De bedragen der jaarlijksche aflossing worden in de meeste fabrieken geheel of gedeeltelijk besteed tot afschrijving op de gebouwen en machinerieën. Gewoonlijk wordt in *Friesland* 50 % der aflossing voor afschrijving der gebouwen en machinerieën gebruikt en de overige 50 % of een vast percentage der waarde onder het hoofd „Leden-Aandeelen” geboekt, en ieder lid in verhouding tot de door hem in het afgelopen jaar geleverde melk toegeschreven. Over dit aldus op naam der leden geschrevene bedrag wordt dan 4 % rente vergoed. Deze wijze van handelen werkt de bespoediging der aflossing in de hand, daar de leden aldus direct belang bij de aflossing hebben.

De uitkeering aan de leden voor de door hen geleverde melk geschiedt ook al op uiteenlopende wijze. Als basis dezer uitkeering wordt vrij algemeen het vetgehalte der melk genomen; slechts in *N.-Holland* en *Drenthe* wordt als regel per K.G. of per L. geleverde melk betaald, in andere provincies is dit uitzondering, evenals betaling per roomgehalte.

De onkosten zijn bij de verschillende fabrieken natuurlijk uiteenlopend. Als regel kan men echter geven, dat de onkosten bij de stoomfabrieken 0.5—0.7 cent en bij de handkrachtfabrieken 0.35—0.6 cent per 100 K.G. melk ($\pm 3\frac{1}{2}$ K.G. boter) bedragen.

De prijs voor de melk wordt gewoonlijk zoo bepaald, dat er geen winst in de kas der vereeniging overblijft. ¹⁾ Van den voor de boter gemaakten prijs

¹⁾ In het algemeen zijn de boeren sterk tegen de opvatting gekant, als zou door een coöperatieve verwerking van een product winst gemaakt worden; zelfs in die ondernemingen, waar een restant in kas overblijft, dat dan aan het einde van het jaar verdeeld wordt, wil men dit restant niet als winst aangemerkt zien; het is slechts een nog niet vereffend deel van den prijs, dien de coöperatie voor de melk betaalt. De Raden van Beroep voor de bedrijfsbelasting hebben vrij algemeen een andere opvatting van de winst der coöperatieve **zuivelfabrieken**, hoewel zij bij de berekening der gemaakte winst de meest verschillende systemen volgen. Deze quaestie is in 1904 ter sprake gebracht op het 54^e Landhuishoudkundig Congres te *Assen*. Een duidelijke wettelijke regeling op dit punt is zeker gewenscht. Zoo wordt b. v. in *Friesland* thans aangenomen, dat een coöperatieve fabriek op iedere 1000 K.G. verwerkte melk een vaste winst maakt (f 12.50 of f 16.—) in *Zeeland* vergelijkt men den prijs die coöperatieve fabrieken voor de melk betalen met die van andere fabrieken terwijl in *N.-Brabant* en *Limburg* de coöperatieve fabrieken geheel vrij van belasting zijn verklaard.

houdt men een deel af voor onkosten en afschrijvingen, soms ook voor een te vormen reservefonds, en het overige wordt onder de leden verdeeld. De betaling heeft gewoonlijk maandelijks of tweemaal per maand plaats.

Blijft een deel der ontvangsten in de kas van de vereeniging, — hetgeen uit den aard der zaak het eerst bij de naamlooze vennootschappen het geval is — dan wordt dit overschot aan het einde van het jaar verdeeld; een deel komt dan aan de aandeelhouders en wordt in evenredigheid der aandeelen verdeeld, een ander deel aan directeur en commissarissen, meestal ook een deel aan het personeel, terwijl het grootste deel onder de leden in evenredigheid der geleverde melk verdeeld wordt. ¹⁾

Niet alle coöperatieve **zuivelfabrieken** betrekken haar melk uitsluitend van haar leden; vooral in *Groningen* en *Drenthe* komt het vaak voor, dat ook niet-leden aan de fabriek kunnen leveren. Wanneer de leden niet voldoende melk leveren om de fabriek volgens volle capaciteit te doen werken, dan is het, om de productiekosten niet te hoog te doen zijn, gewenscht melk van elders te betrekken. Gewoonlijk wordt dan aan de niet-leden dezelfde prijs voor hun melk betaald als aan de leden. Soms echter wordt voor het doen bewerken van melk van niet-leden een extra vergoeding gevorderd, die dit werken voor niet-leden tot een winstgevende zaak voor de vereeniging maakt; de coöperatieve vereeniging treedt in dat geval min of meer als particuliere ondernemer op.

Het onschatbare nut, dat de coöperatieve **zuivelfabrieken** den landbouw bewijzen, is minstens even hoog aan te slaan als dat der kunstmest. Heeft de kunstmest de opbrengst der landerijen aanzienlijk vermeerderd, de coöperatieve **zuivelfabrieken** hebben gemaakt, dat de landbouwers voor een hunner voornaamste producten, de melk, een veel beteren prijs dan voorheen kunnen maken. Vooral voor de kleinere landbouwers geldt deze opmerking. Voor een goede boterbereiding misten deze voorheen de noodige hulpmiddelen, terwijl hun melkproductie ook veel te klein was om zich een behoorlijke installatie aan te schaffen. De heer J. J. C. AMENT, zuivelconsulent te *Roermond*, geeft het volgend beeld van de zuivelbereiding in het Zuiden, voordat de coöperatie aldaar haar intrede gedaan had: ²⁾

¹⁾ De ondermelk en karnemelk worden in de meeste gevallen den leden teruggegeven, naar evenredigheid van de door een ieder geleverde melk; sommige, bij groote steden, gelegen fabrieken trachten een deel daarvan te verkoopen, terwijl zij dan hun leden verplichten het overschot tegen een vasten prijs over te nemen.

²⁾ J. J. C. AMENT, Boterproductie en Boterhandel in het Zuiden. Propagandaschrift N°. 4, van den F. N. Z. blz. 1.

„Voor zooverre de melk niet direct van de koe naar het mestkalf gebracht werd, liet men ze, al of niet met de hand afgeroomd, enkele dagen aan zelfzuring over om er daarna op primitieve wijze boter van te karnen. In de zandstreken vooral maakte men over 't algemeen een bijna onverkoopbaar product. In den regel werd door iederen veehouder de gemaakte boter wekelijks afgezet, d. w. z. naar den winkelier gebracht, alwaar ze dienst deed als ruilmiddel tegen kruidenierswaren en andere huishoudelijke artikelen. Er was geen sprake van betalen of berekening naar qualiteit. De winkelier achtte het zijn plicht den boer te ontlasten van zijn product, ten minste als deze het schappelijk maakte met zijn inkoop. De winkelier deed de aangebrachte boter ook wekelijks over aan een koopman en verloor niet zelden aanmerkelijk en door het z.g. zweeten der slecht bewerkte boter en door de lage prijzen, die hij bedong. Was de koopman of opkoper op de hoogte van zijn zaak, dan ging het mengelmoes van boterklotten en klotjes in een groote kuip water; ze werd daarin met de handen door elkaar gewerkt, zooals het heette om de karnemelk te verwijderen, om ze verder met messen te „kammen” en daardoor te ontdoen van het grove vuil en eindelijk om ze te kleuren met aftreksel van saffraan, roode wortels enz. waarna men ten slotte een homogeen artikel kreeg, dat door het zuiveringsproces zeker aan gewicht verloren had, doch dit werd ruimschoots vergoed door de belangrijke hoeveelheid water, die onder deze bewerkingen door de boter geabsorbeerd was. Het spreekt vanzelf, dat dergelijke boter geen prima waar was, doch zij ging van de hand. 't Was toch boter en geen margarine!”

Dergelijke toestanden komen thans, dank zij de coöperatie, nergens meer voor. Ook de kleine boer ontvangt nu een behoorlijken prijs voor zijn melk, terwijl het daaruit bereide product met voorbijgaan van winkeliers en tusschenhandel zooveel mogelijk direct aan groothandelaars en het buitenland geleverd wordt. Doordat het houden van koeien voor den kleinen man winstgevender wordt, hebben op vele plaatsen in ons land de **zuivelfabrieken** ook direct medegewerkt tot een aanzienlijke uitbreiding van den veestapel. Boerenarbeiders, voor wie dit voorheen een onmogelijkheid was, kunnen zich thans de weelde van één of meer koeien veroorlooven en reeds menigeen heeft zich aldus langzamerhand van arbeider tot kleinen boer opgewerkt.

Provinciale Coöperatieve Zuivelbonden. ¹⁾

In 1893 werd in *Friesland* de „Vereeniging van Belanghebbenden bij fabriekmatige Zuivelbereiding op coöperatieven grondslag” opgericht, welke vereeniging als leden toeliet: leden, bestuurders en directeuren van coöperatief werkende **zuivelfabrieken**; er werden lezingen gehouden over onderdeelen van het bedrijf, voor gezamenlijke rekeningen werden proeven genomen, een handelsmerk werd gedeponeed en enkele artikelen werden gemeenschappelijk aangekocht.

Meermalen kwam het echter voor, dat belangrijke voorstellen niet uitvoerbaar bleken, doordat de vereeniging geen voldoende rechtszekerheid aanbood.

In 1897 werd dan ook besloten de vereeniging van personen te vormen tot eene vereeniging van coöperatieve fabrieken en zoo ontstond de Bond van Coöperatieve **Zuivelfabrieken** in *Friesland*.

Behalve in *Friesland* was ook in *Limburg* reeds zeer vroeg een provinciale organisatie ontstaan. 28 September 1893 was te *Roermond* de Zuid-Nederlandsche Zuivelbond opgericht, waartoe bij haar oprichting 31 coöperatieve **zuivelfabrieken** uit den oosthoek van *N.-Brabant* toetraden.

Ook in de andere provincies sloten zich de coöperatieve **zuivelfabrieken** aaneen. In 1896 werden de Geldersch-Overijselsche Bond van Coöp. **Zuivelfabrieken** en de Drentsche Zuivelbond (sinds 1899 Bond van Coöperatieve **Zuivelfabrieken** in *Drenthe* genaamd) opgericht, in 1900 de Bond van **Zuivelfabrieken** in *Groningen* en de Noord-Brabantsche Zuivelbond (sinds 1907 Coöperatieve Noord-Br. Zuivelbond genaamd), in 1906 ten slotte de Bond van **Zuivelfabrieken** in *Noord-Holland*.

In *Zuid-Holland*, *Utrecht* en *Zeeland* bestaan geen provinciale bonden. In de laatste provincies is wel in November 1900 een Bond opgericht, maar deze is in 1902 wegens het kleine aantal der aangesloten fabrieken, die daarenboven nog zeer ver uit elkaar lagen, ontbonden.

De tegenwoordige stand der Bonden kan uit het navolgende staatje blijken:

¹⁾ Zie daaromtrent behalve de jaarverslagen der Bonden en die van den F. N. Z. T. KUPERUS, De ontwikkeling der Bonden van Coöperatieve **Zuivelfabrieken** en hunne Toekomst, Propagandaschrift van den F. N. Z. N°. 3.

BONDEN.	Aantal aangesloten fabrieken op 1 Jan. 1907.	Hoeveelheid ver- werkte melk der aan- gesloten fabrieken in 1906.
Bond van Coöp. Zuivelfabr. in <i>Friesland</i>	65	276 122 079 K.G.
Zuid-Nederlandsche Zuivelbond.....	155	68 915 290 "
Coöp. Noord-Brabantsche Zuivelbond.....	116	60 323 500 "
Geldersch-Overijsselsche Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken	38	77 005 000 "
Bond van Coöp. Zuiv.fabr. in <i>Drenthe</i>	47	47 629 000 "
" " " " " <i>Groningen</i>	22	24 122 778 "
" " " " " <i>Noord-Holland</i> ...	32	28 358 000 "
Totaal....	475	582 475 647 K.G.

$\frac{4}{7}$ Deel van alle coöperatieve zuivelverenigingen is dus in de Bonden vereenigd.

De werkzaamheden der Bonden strekken zich in verschillende richtingen uit. In de eerste plaats wordt door alle bonden werk gemaakt van *verbetering van de kwaliteit der producten*. Daartoe dienen in de eerste plaats de boter- en kaaskeuringen der Bonden. In *Friesland* vinden deze keuringen het talrijkst plaats (boterkeuringen iedere week), in andere provincies niet zoo regelmatig (1906: *Gelderland-Overijssel* 24, *N.-Brabant* 22, *Drenthe* 13 boterkeuringen gehouden; *Limburg* 1010 monsters onderzocht).

Verder staan onderscheidene Bonden ter verbetering der kwaliteit in vaste verbinding met deskundigen, welke de fabrieken bezoeken en de beheerders van advies dienen. De Friesche Bond heeft voor dit doel een leeraar in dienst, in *N.-Brabant* zijn twee zuivelconsulenten belast met de voortdurende inspectie der fabrieken, terwijl de Zuid-Nederlandsche Zuivelbond drie botercontrôleurs aangesteld heeft.

Vermeld dient ook te worden, dat van de in ons land bestaande botercontrôlestations twee, dat te *Maastricht* en dat te *Eindhoven*, door Zuivelbonden (de Zuid-Nederlandsche en de Noord-Brabantsche) zijn opgericht.

Mede tot verbetering van het product dienen onderscheidene wetenschappelijke onderzoekingen door de Bonden ingesteld. Vooral de Friesche Bond heeft zich op dat gebied zeer verdienstelijk gemaakt.

Ten slotte kunnen als middelen tot verbetering der kwaliteit van het product nog vermeld worden de cursussen, die door sommige Bonden (*Friesland*, *Groningen*, *Z.-Nederland*) voor het personeel der fabrieken worden georganiseerd.

In de tweede plaats trachten de meeste Bonden ook *verbetering te brengen in de administratie der coöperatieve fabrieken*. In *Friesland* en *Gelderland-Overijssel* oefent de secretaris een contrôle op de boekhouding der aangesloten fabrieken uit, welke zich hoofdzakelijk tot het opmaken der jaarrekening bepaalt. Voor hetzelfde doel heeft de Zuid-Nederlandsche Zuivelbond een uniforme boekhouding ontworpen. Mede in het belang eener goede administratie dienen de model-reglementen, welke door onderscheiden Bonden voor den Directeur en voor het personeel zijn opgesteld.

Alle zuivelbonden hebben zich ingelaten met *den coöperatieven* aankoop van boterverpakking, chemicaliën, oliën, reinigingsmaterialen, brandstoffen en glaswerk. De Bonden koopen óf zelfstandig in óf bedingen voor hun leden gunstige voorwaarden bij de leveranciers; in het al of niet deelnemen aan dezen coöperatieven aankoop zijn de aangesloten fabrieken geheel vrijgelaten. In *Friesland* zal binnenkort de coöperatieve aanschaffing van hulpstoffen nog een vrij belangrijke uitbreiding ondergaan, wanneer vanwege den Zuivelbond ten behoeve der aangesloten fabrieken een stremselfabriek zal in werking treden.

Ook *tot bevordering van den boterhandel* wordt door de Zuivelbonden veel gedaan.

Reeds in 1898 deponeerde de Friesche Zuivelbond een handelsmerk, „Nedraw”, ten behoeve van de bij den Bond aangesloten fabrieken. Ieder dezer fabrieken kan dit handelsmerk gebruiken; bij gebleken botervervalsing kan het haar ontnomen worden, terwijl de fabriek dan tevens in een boete vervalt, wier bedrag door den Bond wordt vastgesteld (minimum f 10.—, maximum f 2000.—).

Het voorbeeld van het Friesche merk werd in 1901 door *Drenthe* gevolgd (handelsmerk „Erica”), terwijl ook de Geldersch-Overijsselsche Bond een handelsmerk heeft, dat echter slechts bij één fabriek in gebruik is. In het algemeen is na de invoering van het Rijksmerk de belangstelling voor deze merken bij de afnemers van de aangesloten fabrieken eenigszins verflauwd.

Tot een krachtige bevordering van den boterhandel werken die Bonden mede, welke den verkoop van de boter ter hand hebben genomen. Wij komen op dezen coöperatieven verkoop van de boter nog nader in het volgende hoofdstuk terug. Hier zij er ter volledigheid op gewezen, dat de Friesche Zuivelbond een boterexportvereniging heeft gesticht, dat de Noord-Brabantsche Zuivelbond zich ook met alle energie op den boterexport toelegt, dat de Drentsche Bond een centrale knederij voor haar leden heeft opgericht, welke ook voor den verkoop van de geknede boter

zorg draagt, terwijl de Zuid-Nederlandsche Zuivelbond den botermijn te *Maastricht* heeft opgericht en beheert.

In de vijfde plaats dient vermeld te worden, hetgeen de Bonden op *propagandistisch gebied* verrichten. De Friesche Bond heeft een vaste commissie voor de landbouwcoöperatie, welke lezingen over dat onderwerp houdt, coöperatieve vereenigingen behulpzaam is in haar oprichting en onderlinge moeilijkheden tusschen de vereenigingen oplost. De Z. N. Zuivelbond geeft in vereeniging met den Limburgschen Landbouwbond een weekblad uit „Land en Vee”, waarop iedere aangesloten vereeniging verplicht is zich te abonneeren. De Drentsche Zuivelbond geeft telkenjare een jaarboekje uit.

Ten slotte hebben sommige bonden nog eenige maatregelen getroffen, die tot geen der hier behandelde vijf rubrieken behooren.

Zoo b.v. heeft de Drentsche Bond een wandelend directeur aangesteld, welke, wanneer een directeur eener aangeloten fabriek overlijdt of ziek wordt, tijdelijk op deze fabriek de leiding in handen neemt. Ook hebben sommige bonden de hulp geregeld, die de fabrieken elkaar onderling bij stoornis in het bedrijf dienen te verstrekken. Voor deze hulp is de provincie in kringen verdeeld, en zijn de fabrieken in eenzelfde kring gelegen verplicht de in het ongereede geraakte fabriek bij te springen. Het personeel van deze fabriek wordt verdeeld over degenen, die haar hulp verleenen. Voor het verwerken der melk wordt een bij Bondsreglement gefixeerde prijs in rekening gebracht. Geen fabriek behoeft meer dan een bepaald deel ($\frac{1}{2}$ of $\frac{1}{3}$) der melk van de in het ongereede geraakte fabriek te verwerken.

Nog heeft de Friesche Bond een reglement tot arbitrage van geschillen tusschen fabrieken en handelaars samengesteld, waaraan sommige handelaars en fabrieken verklaard hebben zich te onderwerpen.

Veelomvattend blijkt de taak der coöperatieve bonden te zijn, zeer veel is door hen reeds tot stand gebracht, zeer veel kan door hen ten nutte der coöperatie en van onzen boterhandel gedaan worden. Op één punt wenschen wij bij hetgeen door de coöperatieve bonden in de toekomst nog verricht kan worden, te wijzen: het is de verbetering van de positie van het personeel. Reeds dikwijls is dit onderwerp ter sprake gebracht en vooral het toekennen van een aandeel in de winst aan het personeel is herhaaldelijk den coöperatieven fabrieken aanbevolen. Slechts weinige fabrieken hebben dit echter op heden nog in practijk gebracht.

Behalve een aandeel in de winst is o. i. nog iets anders voor het personeel zeer gewenscht: een pensioenregeling. Dit is niet alleen een maatregel, die van sociaal standpunt volkomen gerechtvaardigd is, maar ook voor een goede ontwikkeling der zuivelcoöperatie noodzakelijk zal blijken.

De zuivelcoöperatie is nog van jongen datum. Oude arbeiders vindt men er nu nog nagenoeg niet in. Over eenige jaren zal dit anders zijn. Ontslag van een ouden arbeider zal niet zoo spoedig plaats vinden, indien een pensioenfonds ontbreekt: men gaat er niet licht toe over een arbeider broodloos te maken, vooral niet op het platte land. Ten nadeele der industrie zal men dan met oude en gebrekkige arbeiders moeten werken.

Het is nu nog het juiste oogenblik voor de stichting van provinciale pensioenfonds: de arbeiders zijn nog betrekkelijk jong, de bijdragen kunnen nog over vele jaren verdeeld worden.

Mogen de coöperatieve bonden bij hun uitgebreide taak ook aan dit onderwerp hun volle aandacht schenken.

De Nationale Federatie der Zuivelbonden, de F. N. Z.

Toen eenmaal de onderlinge aaneensluiting der coöperatieve fabrieken in provinciale bonden begonnen was, werd al spoedig bij velen het verlangen levendig naar een algemeen vereenigingspunt voor de gansche zuivelcoöperatie. Aanvankelijk scheen het dat de Nederlandsche Coöperatieve Bond dit centrale punt voor de zuivelcoöperatie zou worden.

„Belangrijke besprekingen immers werden gehouden met de vertegenwoordigers van die organisatie en de toezegging werd verkregen, dat de Nederlandsche Coöperatieve Bond krachtig propaganda zou maken voor de coöperatieve zuivelbereiding en de levering van boter, bereid in coöperatieve fabrieken, aan de consumtie-vereenigingen in binnen- en buitenland zou bevorderen.

In 1897 werden acht coöperatieve **zuivelfabrieken** als leden van den Nederlandschen Coöperatieven Bond aangenomen; niettegenstaande de toetreding bevorderd werd, doordat enkele fabrieken in de gelegenheid werden gesteld boter te leveren aan de winkelvereenigingen van „Eigen Hulp”, liet de aansluiting veel te wenschen over. Productieve en consumtieve coöperatie stonden nog te ver van elkander.

De handelskamer van den Nederlandschen Coöperatieven Bond liet een handelsmerk voor de Hollandsche boter deponeren en deed veel moeite,

om den afzet van zuivelproducten te bevorderen; de raadgevende kamer maakte propaganda voor de producten der coöperatieve **zuivelfabrieken** en bracht de coöperatieve zuivelbereiders bijeen, door op de agenda's der algemeene vergaderingen een plaatsje beschikbaar te stellen voor zuivel-aangelegenheden.

„Daar de invloed van de vereeniging „Eigen Hulp” in de vergaderingen van den Nederlandschen Coöperatieven Bond overwegend was en te veel tijd verloren ging met behandeling van de huishoudelijke aangelegenheden van de consumtieve coöperatie, begrepen de coöperatieve zuivelbereiders spoedig, dat zij zich in een algemeenen zuivelbond krachtiger konden ontwikkelen dan onder het vaandel van „Eigen Hulp”.

„In September 1899 werd na afloop van eene vergadering van den Nederlandschen Coöperatieven Bond, waar vele zuivelbereiders tegenwoordig waren, door den heer G. J. BIELEMAN voorgesteld, eene commissie aan te wijzen, die belast werd met het ontwerpen van concept-statuten voor een algemeenen nederlandschen zuivelbond.

„Dit voorstel werd ondersteund door de vertegenwoordigers van de Geldersch-Overijsselsche, Friesche en Drentsche Zuivelbonden.

„Reeds in Februari 1900 was de commissie bestaande uit de heeren BIELEMAN te *Vorden*, KRONENBURG te *Eefde*, KUPERUS te *Grouw*, BROUWER te *Weidum* en POSTHUMA te *Assen*, met het ontwerpen der statuten voor een algemeenen zuivelbond gereed, en in October van dat jaar werd „*de Algemeene Nederlandsche Zuivelbond, federatieve vereeniging van bonden, van coöperatieve zuivelfabrieken, bij verkorting F. N. Z.*” opgericht, welke spoedig bleek voldoende levensvatbaarheid te bezitten, daar alle toen ter tijd bestaande coöperatieve zuivelbonden zich daarbij aansloten.”¹⁾

Ook de Zeeuwsche Bond is tijdens zijn kortstondig bestaan bij den F. N. Z. aangesloten geweest, terwijl de in 1906 opgerichte Bond van **Zuivelfabrieken** in *Noord-Holland* waarschijnlijk binnenkort tot den Bond zal toetreden.

De F. N. Z. erkent als gewone leden slechts de als rechtspersoon werkende bonden van coöperatieve **zuivelfabrieken**, die in de bij hun aangesloten fabrieken contrôle in het bedrijf toelaten; de F. N. Z. heeft het recht de uitvoering der contrôle na te gaan. Als buitengewone leden worden toegelaten coöperatieve **zuivelfabrieken** gevestigd in een provincie,

¹⁾ T. J. KUPERUS, De ontwikkeling der Bonden van Coöperatieve **zuivelfabrieken** en hunnen toekomst, blz. 1.

waar geen bij den F. N. Z. aangesloten bond bestaat, alsmede voorstanders der zuivelcoöperatie. De buitengewone leden hebben alleen een raadgevende stem.

Ieder gewoon lid heeft het recht een bestuurslid aan te wijzen, terwijl de algemeene vergadering nog minstens twee bestuursleden uit de buitengewone leden daarbij kiest.

De contributie van iederen bond wordt bepaald door het aantal K.G. melk (per 1 000 000 K.G. genomen) dat door de bij den Bond aangesloten fabrieken in het afgelopen dienstjaar wordt verwerkt. Ook de fabrieken, die buitengewoon lid zijn, betalen contributie naar evenredigheid van de door haar verwerkte melk, terwijl de overige buitengewone leden een contributie van f 2.50 per jaar betalen.

Toen in 1900 de F. N. Z. werd opgericht, hebben weinigen van de oprichters kunnen denken, dat deze vereeniging reeds spoedig een zoo groote vlucht zou nemen. Zoo één vereeniging gelukkig is geweest in de keuze harer bestuursleden, dan is het deze vereeniging geweest. Dank zij hen is de F. N. Z. inderdaad geworden het centrale vereenigingspunt der gansche Nederlandsche zuivelcoöperatie.

De F. N. Z. heeft reeds spoedig begrepen dat een van zijn voornaamste plichten was het voeren van een krachtige propaganda; een propaganda *binnenlands*, om de idee der coöperatie verder te doen doordringen; de knoeierijen in den boter te bestrijden en de qualiteit van de boter te verbeteren; een propaganda *buitenlands* om den goeden naam van de Nederlandsche boter in het buitenland te verdedigen en voor onze boter steeds nieuwe afzetgebieden te vinden.

Tot bevordering van de binnenlandsche propaganda heeft de F. N. Z. verschillende propagandageschriften uitgegeven. Bovendien verschijnt sinds 1906 een door den Bond uitgegeven weekblad. Verder heeft de F. N. Z. een krachtige propaganda gevoerd voor de aansluiting der coöperatieve fabrieken bij de botercontrôlestations.

In het belang van den buitenlandschen handel heeft de F. N. Z. op tal van buitenlandsche tentoonstellingen geëxposeerd of heeft anderen personen zijn medewerking bij hun expositie verleend; de F. N. Z. verstrekt bovendien zijn bemiddeling om Nederlandsche fabrieken of exportvereenigingen in verbinding te brengen met buitenlandsche afnemers: voor een zoodanige bemiddeling wordt door den F. N. Z. één cent per K.G. gevraagd. In het belang van binnen- en buitenlandschen handel dient een door den bond gesticht informatiebureau, hetwelk in 1905 in werking getreden is (aantal versterkte informatiën in 1906: 204)

De belangen van de zuivelcoöperatie worden verder nog door den Bond behartigd door de exploitatie van een veilingslokaal (botermijn) te *Aruhem*, waar slechts boter, van het Rijksmerk voorzien, geveild wordt; door het kweken onder toezicht van een bacterioloog van reïncultures, welke met kleine winst aan de bij de Provinciale Bonden aangesloten coöperatieve fabrieken geleverd worden (in 1906 geleverd voor *f* 1 938.62, waarvan voor *f* 395.54½ winst); door de stichting van een onderlinge risicoverzekering voor de Ongevallenwet; door een collectieve verzekering van het personeel van **zuivelfabrieken** tegen de gevolgen van ongevallen buiten bedrijf (verzekerd loonbedrag in 1906 *f* 317 575; het personeel is verzekerd tegen ongevallen buiten het bedrijf, welke meer dan 14 dagen ongeschiktheid tot werken tengevolge hebben), alsmede door de stichting van een centrale commissie voor den aankoop. Door bemiddeling van deze laatste commissie geschiedt sinds 1904 de gezamenlijke aankoop van hulpstoffen voor de verschillende Provinciale Bonden; deze bemiddeling bestaat hoofdzakelijk in het bedingen van zeer belangrijke reducties bij de leveranciers.

Ten slotte treedt de F. N. Z. op als adviseerend lichaam, zoowel voor de overheid als voor particulieren. Door de afdeling „Landbouw” werden herhaaldelijk adviezen aan den F. N. Z. gevraagd. Ook tot Staten-Generaal en de Regeering heeft de F. N. Z. zich enkele malen met verzoekschriften in het belang van de zuivelcoöperatie of de zuivelproductie in het algemeen gewend. Door zijn toedoen b.v. is verkregen geworden, dat voor de Departementen van Koloniën en Marine slechts boter van het Rijksmerk voorzien wordt aangekocht.

De F. N. Z. is toegetreden tot de *Fédération Internationale de Laiterie*.

Doordat een zoo belangrijk deel van de fabriekmatige bereiding coöperatief geschiedt, en doordat de F. N. Z. steeds begrepen heeft dat hij zich niet enkel met de propaganda der coöperatie, maar met de zuivelbelangen in het algemeen moest inlaten, is de F. N. Z. de organisatie geworden, die, waar de Nederlandsche zuivelbelangen op het spel staan, de eerstgeroepene is. Een dergelijk lichaam zou, als het bij de Regeering om subsidie aanklopte, aldaar zeker een willig oor vinden. Driemaal is reeds in de vergaderingen van den F. N. Z. het voorstel gedaan der Regeering om subsidie te verzoeken, het laatst in de algemeene vergadering in Augustus 1906 te *Zutfen*; telkenmale is echter het voorstel met groote meerderheid verworpen. Terwijl de Zuidelijke bonden vóór de

subsidie zijn met het oog op de beperkte inkomsten van den F. N. Z. en het vele door de federatie verrichte werk, dat deels overheidswerk diende te zijn, zijn voornamelijk de Friesche en de Drentsche Bond tegen de subsidie gekeerd, vreezende dat aan de subsidie voorwaarden zullen gesteld worden of anderszins de F. N. Z. iets van zijn vrijheid zal inboeten. In 1904 was de oppositie van den Frieschen Bond zelfs zoo hevig, dat hij met afscheiding dreigde, indien het voorstel zou aangenomen worden. In 1906 verklaarde deze Bond zich ook wel beslist tegen iedere subsidie, maar gaf tevens te kennen zich bij aanneming niet te zullen afscheiden.